

Socioleksikografi - eller: "Det sekundære og afledte er ordbøgerne"

Ny disputats

Farø, Ken; Gottlieb, Henrik

Published in:
LexicoNordica

Publication date:
2007

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K., & Gottlieb, H. (2007). Socioleksikografi - eller: "Det sekundære og afledte er ordbøgerne": Ny disputats. *LexicoNordica*, (14), 189-199.

Ken Farø & Henrik Gottlieb

Socioleksikografi – eller: "Det sekundære og afledte er ordbøgerne"¹. Ny dansk disputats

A new Danish doctoral thesis has been defended at the Aarhus School of Business (2006). Its purpose is to formulate a general lexicographical theory in combination with a specific theory of learners' dictionaries. Very few theses on this level make such ambitious attempts, making the work a much interesting contribution in the field. We discuss the general contents of the thesis which is mainly theoretically oriented although it maintains a strictly user-oriented perspective. Paradoxically, though, user experiments and surveys play a marginal role here. Instead, the author is more interested in how future dictionaries could be made better which is a laudable goal. Also, the (often harsh) critique formulated is to a large extent well-argued and right. However, we are not quite convinced that the consequent and systematic suggestions deserve the term 'theory' – at least not if this concept is to be taken in its strict, classical sense. Nevertheless the work of Tarp makes up a very important and inspiring contribution to international metalexicography.

Hvad har Marx, Lennon, Platon, Hegel og Wiegand til fælles? De optræder alle i en leksikografisk disputats af Sven Tarp fra Center for Leksikografi på Aarhus School of Business.

Der findes både leksikografer og ikke-leksikografer, der mener, at ordbogsproduktion og -udvikling nærmest giver sig selv. Tarp tilhører ikke denne gruppe mennesker. Den 6. oktober 2006 forsvarede han derfor sin disputats med titlen "Leksikografi i grænselandet mellem viden og ikke-viden". Undertitlen "Generel leksikografisk teori med særlig (*sic!*) henblik på lærerleksikografi" skal vi se nærmere på. Doktorandens intellektuelt stimulerende oplæg havde i øvrigt været et større publikum værdigt end den håndfuld tilhørere, der havde fundet vej til Handelshøjskolen hin efterårsdag. Opponenterne var John Humbley fra Paris og Ulrich Heid fra Stuttgart, som godt nok imponerende havde læst den danske disputats; desværre leverede de ikke helt varen med hensyn til at stryge doktoranden mod hårene. Tarp havde generelt for let spil, opponenterne var ikke inde at røre ved kernen i afhandlingen².

Disputatsens centrale tese er, at leksikografi *kan* foregå videnskabeligt. Det kræver dog en teori om ordbøger, som afhandlingen i sin egen

¹ S. 14 i afhandlingen.

² Dette indtryk kan kun den ene anmelder, Ken Farø, som var til stede, stå inde for.

selvforståelse selv fremlægger, og det med særligt henblik på lærerleksikografi. Vi vil prøve at se nærmere på, om der rent faktisk fremlægges en teori. Desuden vil vi komme med en generel vurdering af afhandlingen som akademisk publikation betragtet. Vi har her valgt at skitsere nogle hovedtræk, nævne eksempler på indholdet og diskutere udvalgte problemer. Interesserede, og dem burde der være mange af blandt LexicoNordicas læsere, eftersom disputatsen beskæftiger sig med intet mindre end selve leksikografiens væsen, kan muligvis få fat i et eksemplar ved at henvende sig til Center for Leksikografi.

Tallene i parentes henviser til sidetallene i den anmeldte afhandling.

Disputatsens indhold, målsætning og centrale teser

Afhandlingen, som er i to bind på i alt 320 sider + litteraturliste, består af tre dele: "(1) udvikling af en generel leksikografisk teori; (2) udvikling af en teori for lærerordbøger; (3) udvikling og en diskussion af en række specifikke teorier for lærerordbøger" (10). Det er altså en særdeles ambitiøs målsætning, forfatteren har sat sig. Projektet er grundlæggende sympatisk, idet det arbejder ud fra ideen, at "teori og praksis hører tæt sammen" (ibid.).

På det generelle område er der tale om en såkaldt refundering af funktionsteorien (50ff), som angiveligt trængte til en revision efter både ekstern kritik og nye overvejelser fra ophavsmændene selv. Den reviderede funktionslære fremstilles overbevisende i bind 1.

Nogle af forfatterens vigtigste teser er følgende:

- leksikografien er en selvstændig disciplin og ikke en gren af lingvistikken
- i leksikografien er det primære de samfundsmæssige behov
- der findes masser af brugerbehov, som endnu ikke er tilstrækkeligt dækket af ordbøger
- den potentielle bruger er teoretisk mere relevant end den faktiske bruger
- den ekstraleksikografiske situation er teoretisk mere interessant end selve ordbogskonsultationen

Flere af disse teser vil være læserne bekendt fra Århuskolens omfattende produktion i bl.a. *Hermes* og *LexicoNordica* (se fx Bergenholtz/Tarp 2003 og Tarp 2004). Det virkelig nye ved afhandlingen er dels dens udarbejdelse af en funktionsorienteret "teori" om lærerordbø-

ger, dels dens klare fokusering på den potentielle brugssituation i modsætning til den faktiske brugssituation.

Disputatsens specifikke genstand: lærerordbøger

Afhandlingens såkaldte specifikke teori handler altså om lærerordbøger. Tarps forslag til emnet, som i virkeligheden ikke er nogen kohærent genstand, er en række meget differentierede tilgange til, hvordan man kan hjælpe potentielle lærnere med vidt forskellige behov. Disse forslag går på tværs af de gængse "genrer", mono- og bilingvale ordbøger, som for forfatteren ingen absolut relevans har for brugeren, men bør behandles som et samlet hele (215). Der er altid tale om "specifikke typer af lærnere i specifikke typer af situationer" (208). Han fremhæver især den såkaldte stamordbog med bilingvale broer (301ff) som en interessant tilgang til at hjælpe denne – viser det sig – særdeles omfattende klasse af brugere. Afhandlingen rummer i denne del også interessante ideer om forholdet mellem ord- og grammatikbog (243ff, 265ff), omend man må sige, at den anbefalede "leksikografisering" af grammatikbøgerne i høj grad afhænger af, hvilken leksikografisk opfattelse man har – her får den monopolisering af begrebet "leksikografi", som afhandlingen med sin stadige insisteren på funktionernes enevælde arbejder hen imod, konsekvenser.

Denne del af afhandlingen er fuld af velargumenterede funktionelle analyser af en lang række problemer. Glimrende er det også, at Tarp i flere kapitler sammenfatter sin analyse i form af en række konkrete og instruktive "gode råd", som fx her om syntaks:

- Anfør de syntaktiske data i tilknytning til de enkelte betydninger af det pågældende lemma
- Struktur dataene i overskuelige søgefelter
- Kombiner altid eksplicite data med implicite data i teksteksempler og eventuelt i forklaringer
- Skriv i et så forståeligt sprog som overhovedet muligt
- Undgå uigennemsigtige forkortelser eller tal
- Formulér miniregler i stedet for koder, hvis afkodning kræver unødigt meget af brugeren
- Fokuser på syntaktiske overfladetræk i stedet for lingvistiske spidsfindigheder
- Brug kun grammatisk terminologi, når det er absolut nødvendigt (277)

Generelt er der tale om konkret, systematiseret fornuft, der tager konsekvent udgangspunkt i brugerens (formodede) situation og behov.

Ordforbindelser

Et af de specifikke temaer, der tages op i lærerdelen, er "ordforbindelser". Der er her ikke bare, som Tarp ellers skriver, tale om "de enkelte ords specifikke syntaktiske egenskaber" (285), men i høj grad også om helt nye tegn, fraseologismer. Når forfatteren systematisk taler om "metaforer og idiomer" (285ff), så kan det undre, for metaforer og idiommer befinder sig slet ikke på samme beskrivelsesniveau. Idiommer kan være metaforer, men det er en anden sag. Den leksikografiske relevans af metaforer som sådan kan nok også diskuteres. På samme måde med "ordsprog og mundheld" (297): Vi ved godt, hvad ordsprog er (jf. fx Farø i *Danske Studier* 2003), men vi er ikke helt sikre på, hvad Tarp mener med "mundheld". Det kan synes, at den konsekvente afstandtamen fra "lingvistiske spidsfindigheder og feinschmeckerier", som forfatteren gentagne gange – ganske vist velargumenteret men med tiden lidt anstrengt – lægger for dagen, går for vidt. Det er rigtigt, at man ikke kan forvente, at læreren kender lingvistisk terminologi og begreber, men leksikografen må kende dem, og desuden er det fuldt kompatibelt med funktionslæren, at brugeren lærer noget om forskellige sproglige kategorier (= vidensfunktioner). Det er jo ikke nødvendigvis bare ordforbindelsers betydning, man er interesseret i; det gælder både i og uden for lærerleksikografien.

Kritikken af Hausmanns kollokationer (286ff) deler vi heller ikke. Forskellen mellem de såkaldte "banale ordforbindelser" som *einen Vogel in der Hand halten* og kollokationer som *einen Vogel fangen*, som Tarp finder fuldstændig subjektiv, er både frekvensmæssigt og semantisk velbegrunder, hvad der i øvrigt også er Tarps egne kriterier for kollokationer (288). Det samme gælder forbindelserne *købe bil* og *købe hus*, som stilles over for den "ikke-forudseelige" kollokation *købe på kredit* (287). Men de to første er dog lige så uforudsigelige som alle andre kollokationer, ja de er oven i købet irregulære, idet man ud fra kendskabet til basal dansk grammatik ville forvente *købe en bil* og *købe et hus*.

Disputatsens videnskabsteoretiske forankring

Ånden fra Marx – "Kontemplativ versus transformativ leksikografi"

I foyeren på Humboldt Universitæt i Berlin kunne man i hvert fald tidligere læse følgende guldindskrift: "Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an sie zu verändern".³ Det er Marx' såkaldte 11. Feuerbachtese, som er forbavsende aktuel i Tarps projekt.⁴ Noget af det nye ved afhandlingen er nemlig, at den skelner skarpt mellem ordbogsrefleksion med udgangspunkt i eksisterende ordbøger, og en sådan, der alene ser på potentielle brugeres behov. Hidtil har man fokuseret på at klassificere og kritisere eksisterende ordbøger uden at se på, om de nu også grundlæggende var hensigtsmæssige. Det problematiserer afhandlingen.

Hvad disputatsen beskriver, er altså en idealtilstand. Jamen, er det ikke lidt praksis- og empirifjernt, som et spørgsmål ex auditorio lød? Svaret kom prompte: Nej, for fokus bør ikke være på tradition og praksis, men netop på hensigtsmæssighed. Og hvis hverken de hidtidige ordbøger eller brugernes efterspørgsel afspejler en hensigtsmæssig tilstand, så kan de ikke bruges som model for fremtidens ordbøger. Det ligner absolut en marxistisk grundindstilling, der slår igennem, når der skelnes så skarpt mellem brugernes efterspørgsel og deres "objektive" behov. Hvad de efterspørger, er ifølge Tarp nok relevant for forlag, som tjener penge på denne efterspørgsel, men ikke for den videnskabelige leksikografi, der alene interesserer sig for, hvordan man bedst muligt kan dække brugerens kommunikative og kognitive behov. Brugeren er nemlig i høj grad påvirket af sine erfaringer og forventninger til produktet, som igen er afledt af de traditionelle ordbøgers indretning. Det, som brugerne finder godt eller efterspørger, er således ifølge analysen ofte ikke overensstemmende med deres objektive (her kaldet "primære") behov. Nyttens af brugerundersøgelser er derfor paradoksalt nok begrænset, selv om Funktionslæren (jf. nedenfor) netop vil brugerens bedste. Og det objektivt bedste er samtidig det, som må være i samfundets interesse. Det lyder teknokratisk, men det er jo heller ikke altid skidt. Ikke bare forlagene, men også aftagerne af produktet skal altså opdrages eller i det mindste oplyses af videnskaben, og det er vel i grunden ikke så galt,

³ 'Filosofferne har hidtil bare fortolket verden forskelligt, det gælder imidlertid om at forandre den'.

⁴ Forfatteren holder sig heller ikke tilbage fra at politisere: "I dag, hvor nyliberalismen er dominerende, kan man købe stort set alt, tilmed menneskets organer, helbred og livsbetingelser" (287).

hvis der er tale om gode ideer. Og Tarps grundholdning er strengt taget vanskelig at erklære sig uenig i. Men er der ligefrem tale om en teori?

Fremlægges der en teori?

Målsætningen med – og ifølge Tarp selv også resultatet af – afhandlingen er en generel og en specifik teori (10). Tarps altoverskyggende hensyn til ordbogsbrugere, herunder de situationer, hvor de (potentielle) brugere kunne tænkes at have glæde af en ordbog, anser Tarp for at være uomgængeligt, og stort set alle andre ordbogsforfattere og -teoretikere kritiseres for enten ikke at dele troen på dette overordnede princip eller for ikke at kunne leve op til det i praksis – det sidste nok mere end det første.

Men når Tarp søger at videnskabeliggøre sin ordbogspolitiske lære ved at kalde den en "teori", går det galt. For at en tilgang til et givet fænomen (med de dertil hørende empiriske data) kan kaldes en "teori", skal i det mindste ifølge vores videnskabelige opdragelse nemlig følgende to betingelser være opfyldt:

1. Teorien skal udtømmende og modsigelsesfrit kunne forklare sammenhængen og de eventuelle lovmæssigheder i de fundne data, og den skal som en konsistent virkelighedsbeskrivelse kunne forklare og evt. forudsige nye data; den skal altså kunne anvendes uden for den praksis der i første omgang affødte den.
2. Teorien skal kunne efterprøves af andre og derfor
 - a) anvende veldefinerede begreber og operationelle metoder samt
 - b) kunne helt eller delvis falsificeres eller verificeres i praksis – det sidste kan ifølge Popper principielt ikke lade sig gøre.⁵

Problemet med Tarps funktionsteori ligger i, at den – i kraft af sin forelskrivende natur – ikke kan falsificeres. I stedet for bør den brugerpolitiske tilgang nok snarere betegnes som en lære eller en holdning. Wiegand citeres pudsig nok for at sige, at der (1989) ikke foreligger nogen

⁵ Det er i denne forbindelse ikke helt tilstrækkeligt, når Tarp definerer "leksikografisk teoridannelse" som "en systematisk ordnet mængde af udsagn om ordbøger og deres relation til samfundsmæssige behov" (15). At denne definition stammer fra en filosofisk ordbog fra DDR (18), gør strengt taget ikke sagen bedre. "Systematisk ordnede udsagn" er ikke i sig selv videnskab.

falsificerbar leksikografisk teori, men Tarp tager slet ikke stilling til dette diktum.

En ting er imidlertid, at det markante værk udtrykker en noget ideologisk tilgang til sit genstandsområde snarere end almindelig videnskabelig nysgerrighed og (selv)kritisk indstilling; en anden er, at man ikke får nogen beviser på, hvad der i de forskellige situationer skulle være brugervenlig (ordbogs)praksis. I afhandlingen møder man nemlig ingen reel empirisk fundering. Uanset hvor god en intuition – og hvor gode intentioner – forfatteren måtte have, er skrivebordstilgangen noget problematisk i et arbejde af denne karakter. Ikke alene har Tarp ingen brugerundersøgelser foretaget (hvilket han ganske vist argumenterer for); heller ikke andre forskeres empiri inddrages i nævneværdigt omfang i diskussionen.

Hvor forfatteren især i første bind med stor grundighed definerer sit univers, fremstår han i store dele af andet bind som censor af de ordbøger og metaleksikografiske arbejder, han omtaler. Fejlen er ikke, at Tarp ryster på hånden; han er nemlig særdeles konsekvent i sin kritik. Problemet er snarere, at han til dels begår samme fejl som sine "modstandere": Han bedømmer såvel ordbogspraksis som teori ud fra dogmet om brugervenlighed, uanset om de pågældende værker måtte have dette hensyn som det væsentligste.

Forgængere og inspiration

Hvem har Tarp ladet sig inspirere af? Scerba, Hausmann og Wiegand nævnes som hovedkilderne, mens Kromann/Riiber/Rosbachs såkaldte "Aktiv-passiv-teori", som ifølge Tarp på det nærmeste har været "kult" i Skandinavien, betegnes som "et afgjort tilbageskridt i forhold til f.eks. Hausmann" (39), fordi deres funktionsbegreb er for unuanceret, og fordi de fokuserer for stærkt på oversættelse (40). Afhandlingens litteraturliste består af knap 350 videnskabelige værker, hvoraf omkring en fjerdedel er fra Center for Leksikografi, først og fremmest af Bergenholtz og Tarp selv. Wiegand alene står for næsten 1/10 og Hausmann for lidt mindre.

Samme Wiegand, til hvem Tarp har et erklæret "had-kærlighedsforhold" (10), står for "et lukket system, hvor hver lille ændring risikerer at få hele bygningen til at ramle sammen", hvorfor Wiegand "vogter midkært om det og stædigt fastholder udsagn" (10). Heroverfor er den fremlagte funktions- og lærerordbogslære "et åbent system, som forventer og med glæde modtager kritik". Paradoksalt nok nævnes Wie-

gand som den eneste, der velargumenteret har formuleret substantiel kritik mod funktionslæren (50).

Bogens første del, hvor læseren præsenteres for det store begrebsapparat, som forfatteren i samarbejde med bl.a. Henning Bergenholtz gennem tiden har udviklet, rummer mange glimrende pointer og megen velargumenteret kritik af inkonsekvens i eksisterende ordbogsteori og ordbogspraksis. Desværre kammer fremstillingen flere steder over i et veritabelt faderopgør med Wiegand, der dog et stykke ad vejen deler Tarps – og dermed den århusianske Funktionsskoles – anskuelser.

Empiri, begreber og terminologi

Som nævnt er afhandlingen overvejende teoretiserende, og den rummer mange fine og præcise iagttagelser. Systematisk empiri er der til gengæld kun lidt af, og visse steder, hvor der opereres med (andres) undersøgelser, er der sjusk i behandlingen af talmaterialet. Således gøres tre resultater på i alt 18,8% til "næsten en fjerdedel" (181), og flere af udregningerne på s. 183 er upræcise.

Adskillige steder i sin disputats er Tarp skarp, og ofte med rette, men (selv)ironi og humor er der ikke meget af. Man må derfor gå ud fra, at han mener det alvorligt, når han på s. 141 kritiserer Wiegand for ikke at have "forholdt sig konsekvent til sit eget geniale grundpostulat om, at ordbøger er brugsgenstande". At en så relativt banal konstatering skulle berettige til genistatus, forekommer noget overdrevet.

Som ethvert væsentligt videnskabeligt værk byder denne disputats på dels skærpede definitioner af eksisterende begreber, dels nye begrebsdannelser og termer. Såvel begrebsdefinitioner som termer forekommer både præcise og velvalgte, dog med et par undtagelser: Bl.a. neologismen *modersmål*, der kan fejllæses som "moder-smål" og bryder med almindelige danske orddannelsesregler. Udtrykket skyldes nok en lidt direkte oversættelse fra tysk; førsteleddet *modersmåls-* eller eventuelt internationalismen *nativ* kunne måske overvejes i stedet. Det samme gælder *fremskredne* brugere (< *fortgeschrittene*?) – *avancerede* var måske et bedre bud. Kollokatoren "fremskreden" har først og fremmest negative konnotationer, jf. fx "fremskredne solide tumorer", "patiskredne tilfælde har hunden nedsat bevægelighed og ledsmerter", "patienter med fremskreden sklerose".⁶ Der er heller ikke 100% konsistens i begrebsapparatet, fx tales der i afsnittet *Kommunikative situationer*

⁶ Man finder ganske vist også kollokatoren i marxistiske tekster, jf. fx "Det vil sige, at få fremskredne, kapitalistiske lande dominerer over resten af verden".

(61ff) om La, Lb og Lc-sprog, hvor der andre steder i afhandlingen benyttes de gængse termer L1, L2 osv. På s. 254 udnævnes dansk på én og samme side til at være både et syntetisk og et analytisk sprog.

Det undgås heller ikke helt – trods den systematiske opbygning af de enkelte kapitler – at væsentlige definitioner først gives længe efter, at de pågældende begreber er bragt i spil. Et eksempel på denne post festum-praksis finder man på s. 138, hvor læseren endelig får et klart begreb om, hvad der langt tidligere er omtalt som hhv. sprog-, sag- og alordbøger.

Kritikken af praksis med forkortelse af pro-ord (fx *ngn*, *etw*, *sby*) (273) er forståelig nok, men den har trods alt den fordel, at man i ordforbindelser dermed kan skelne mellem netop pro-ord og materialiterforekomster af selvsamme ord, jf. fx *give ngn noget at tænke over*. Det er leksikografisk relevant for brugeren.

Er afhandlingen brugervenlig?

Skulle man anvende det udmærkede brugervenlighedsprincip på Tarps egen disputats, tegner der sig følgende billede:⁷

Absolut positivt er det, at afhandlingen er så ambitiøs i sit sigte, at den fremstår stramt og klart disponeret, at den inddrager et meget stort antal teoretiske kilder såvel som ordbogskilder på en lang række sprog, og at den bevidst søger at udforme klare definitioner på snart sagt alle relevante begreber. Mange kapitler og afsnit rummer forbilledlige fremstillinger af ganske komplekse problemstillinger, og det er sympatisk, at forfatteren ikke lader sig nøje med teoretiske mellemønsninger eller kompromiser, men satser på en "altforklarende" leksikografisk teori med fokus på brugerne, in casu fremmedsproglørere.

At afhandlingen er affattet på dansk, er sprogpolitisk prisværdigt, men betyder dog, at værket – trods sit internationale genstandsområde og sin almene leksikografiske relevans – næppe når langt ud i verden. Så for størstedelen af de potentielle brugere er valget af dansk en lidet brugervenlig egenkab.⁸

Hvor afhandlingens sprogvalg således alt efter temperament kan kaldes heldigt eller uheldigt, er det til gengæld ubetinget negativt, at værket ikke omfatter noget register. De mange citater er også ofte unødigt lange

⁷ Hverken i forordet eller andetsteds afslører Sven Tarp, hvem afhandlingen er skrevet for, men vi går ud fra, at den ikke blot er ment som oplæg til disputatsforsvaret, men henvender sig til alle leksikografisk interesserede i Norden.

⁸ Efter sigende er der dog en engelsk version på vej.

